Түрік қағанаты 551-603 жылдар

Түрік қағанаты

Шартты белгілері:

555 ж дейінгі жаулап алған жерлері

603 ж Түрік қағанаты екіге бөлінді

552-554 жж Түрік қағанатының жаулап алған жерлері

552 жылы жеңіске жеткен Бумын "Елхан" деген атақ алды

ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН

Түрік қағанаты

552 Ж. – ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ ІРІ ИМПЕРИЯЛАРДЫҢ БІРІ – ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНЫҢ НЕГІЗІ ҚАЛАНДЫ. ҚАҒАНАТ БИЛЕУШІЛЕРІ ТҮРКІЛЕРДІҢ АШИНА ӘУЛЕТІНЕН ШЫҒЫП ОТЫРҒАН.

VI ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – ТҮРІК ҚАҒАНАТЫ НЫҒАЙҒАН КЕЗЕҢДЕ ҚЫТАЙДЫҢ СОЛТҮСТІК ШЫҒЫСЫН (МАНЬЧЖУРИЯ), МОҢҒОЛИЯ, АЛТАЙ, ШЫҒЫС ТҮРКІСТАН, БАТЫС ТҮРКІСТАН (ОРТА АЗИЯ), ҚАЗАҚСТАН МЕН СОЛТҮСТІК КАВКАЗДЫ БИЛЕДІ.

603 - 704 ЖЖ. – ТҮРІК ҚАҒАНАТЫ ШЫҒЫС ЖӘНЕ БАТЫС ҚАҒАНАТТАРҒА БӨЛІНДІ

682 - 744 ЖЖ. – БАТЫС ТҮРІК ҚАҒАНАТЫ

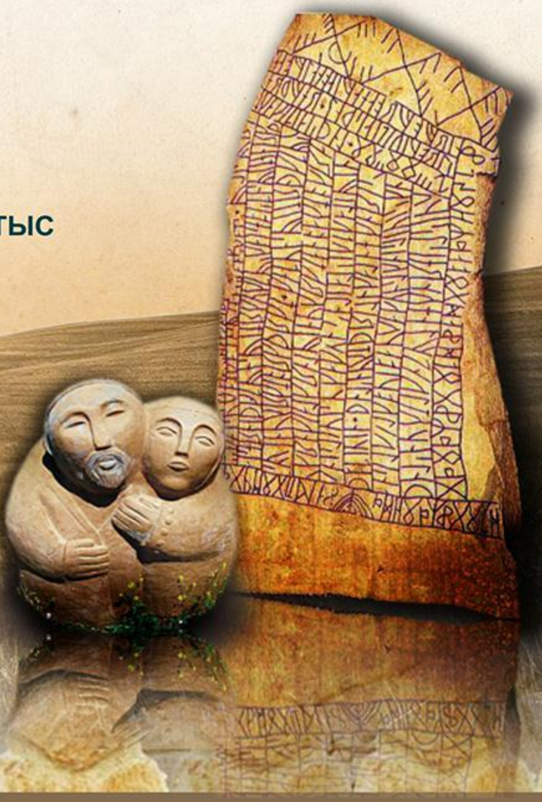

ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗУЫ (ОРХОН-ЕНИСЕЙ ЖАЗБАЛАРЫ) АДАМЗАТ ӨРКЕНИЕТІНЕ ҚОСЫЛҒАН ӨЛШЕУСІЗ ҮЛЕС БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ

Астанасы — Суяб

Тілдері — Түрік

Діні — шаманизм, тәңіршілдік, буддизм

Аумағы — 13 млн км^2

Халқы — 13,000,000 адам

Түркі этнонимы

«Түркі» этнонимінің алғаш рет аталуы қытай жылнамаларында кездеседі және ол 542 жылға жатады. Қытайлар түріктерді ғұндардың ұрпақтары деп санаған. Қытайлар түріктерді сюнну-ғұндар деп атаған.

Түрік қағанаты

Ерте Түркі мемлекеті - Түркі қағанаты 552 жылы құрылды. Оның негізін салған - Бумын қаған 553 жылы қайтыс болады. Бумын өлгеннен кейін таққа оның інісі Қара-Еске отырады.

Түріктердің батыста жасаған соғыс жорықтары кезінде бұларды Бумынның басқа бір інісі Истеми (Естеми) бастайды. 552 немесе 553 жылы батысқа жасалған жорықтардың бірінде Иштеми Бумыньмен бірге болып, «он ұлы жетекшіні (немесе қауым бастығын) басқарды, он түмен әскері болды; ху елін (соғдылықтарды) жуасытуға аттанды және «Он тайпалық» деп атап өзін қағанмын деп жариялады».

Қалыптасуы

Ұлы қоныс аудару дәуірі
(II — V ғасырлар)
Қазақстанның, Орта Азия мен Шығыс Еуропаның этникалық және саяси картасын едәуір дәрежеде өзгертті. V ғасырда түркі тілдес тайпалар одағының көп топтары Солтүстік Моңғолиядан Шығыс Еуропаға дейінгі далалық өңірге қоныстанды, олардың көшіп жүретін жерлері Әмударияның жоғарғы ағысына дейін жетті.

VI ғасырда Қазақстан жерлері құдіретті держава — билеушілері түрік тайпасының әулеттік Алшын руынан шыққан Түрік қағанатының билігіне түсті. Түрік этносының өзі қағанаттың құрылар алдындағы кезенде Ганьсу, Шығыс Түркістан және Алтай аудандарында III ғасырдан VI ғасырға дейін кезең-кезеңмен қалыптасты.

Түркі тайпаларының діні
Ұмай ана
Отқа табыну
Манихей діні
Несторий ілімі
«Ұлы» тастың құдіретті күші
Будда діні

Ұмай ана

Өзінің мәні жөнінен бұдан кейін тұрған әйел тәңірісі Ұмай - отбасы мен бала - шағаны қорғаушы болған. Ұмайға табыну Алтайдың кейбір түркі тілдес халықтарында XIX ғасырдың аяғына дейін сақталып қалды. Сонымен бірге Ұмай түріктер сиынған құдіретті үш күштің бірі болған және оларға қашанда қамқоршы болып отырған.

«Ұлы» тастың құдіретті күші

Орта ғасырлардағы көптеген авторлар «ұлы» тастың құдіретті күшімен жаңбыр жаудыра алатын түрік «сиқыршылары» туралы жазады. Түріктердің сиқырлы күшке, шаман бақсы-балгерлеріне сенетіні жайлы парсы тарихшылары мен географтары да жазады. Өлген түріктер ертедегі шаман ғұрпымен жерленген. Деректемелерде жерлеу ғұрпының сипаттамалары сақталған, өлген адамды биіктеу жерге тігілген киіз үйге қойған. Туыстары құрбандыққа әкелген қойлары мен жылқыларын табалдырықтан асырып қойған да, сонан соң киіз үйді жеті рет айналып өткен. Үйді айналып, есік алдынан өткен сайын беттерін тілгілеп, жылайтын болған; сонан соң белгіленген күні өлген адамның атын, киімдері мен заттарын алып, оларды өлген адамның денесімен бірге өртеген.

Будда діні

Алдыңғы орта ғасырларда будда дінінің негізгі миссионерлері рөлін соғдылар алды. «Бодисатва» деген сөз парсы, ұйғыр, қытай тілдеріне соғды тілінен енген. VI ғасырдан бастап түріктер будда дінінің күшті ықпалына ұшырады. Сюань-Цзян батыс түрік қағанының будда дініне ізгі көзқараста болғанын жазады.

Несторий ілімі

Несторийдің ілімі 431 жылы Эфес соборында айыпталып, несториандар аяусыз қудалана бастады.

Түркі мәдениеті

Түркілердің жазба әліппесі де болған. Көне түркілер аспан денелерінің қозғалысына карап ауа райын, жыл маусымдарының қандай болатынын күні бұрын анықтай алған. Көне түркілер геометрия, математика ғылымдарынан біршама хабардар болған, оны су жүйелерін салуға, күрделі ғимараттар, карауыл төбелер тұрғызуға, т.б. пайдаланған. Олар металды, түрлі минералдарды еріту әдістерін, шөптердің емдік қасиеттерін білген. Емдеудің неше түрлі әдістерін де жетік меңгерген. Ежелгі түркілер, негізінен, қос күшке - Көкке және Жерге сиынатын болған.

Түрік қағанатының ескерткіші

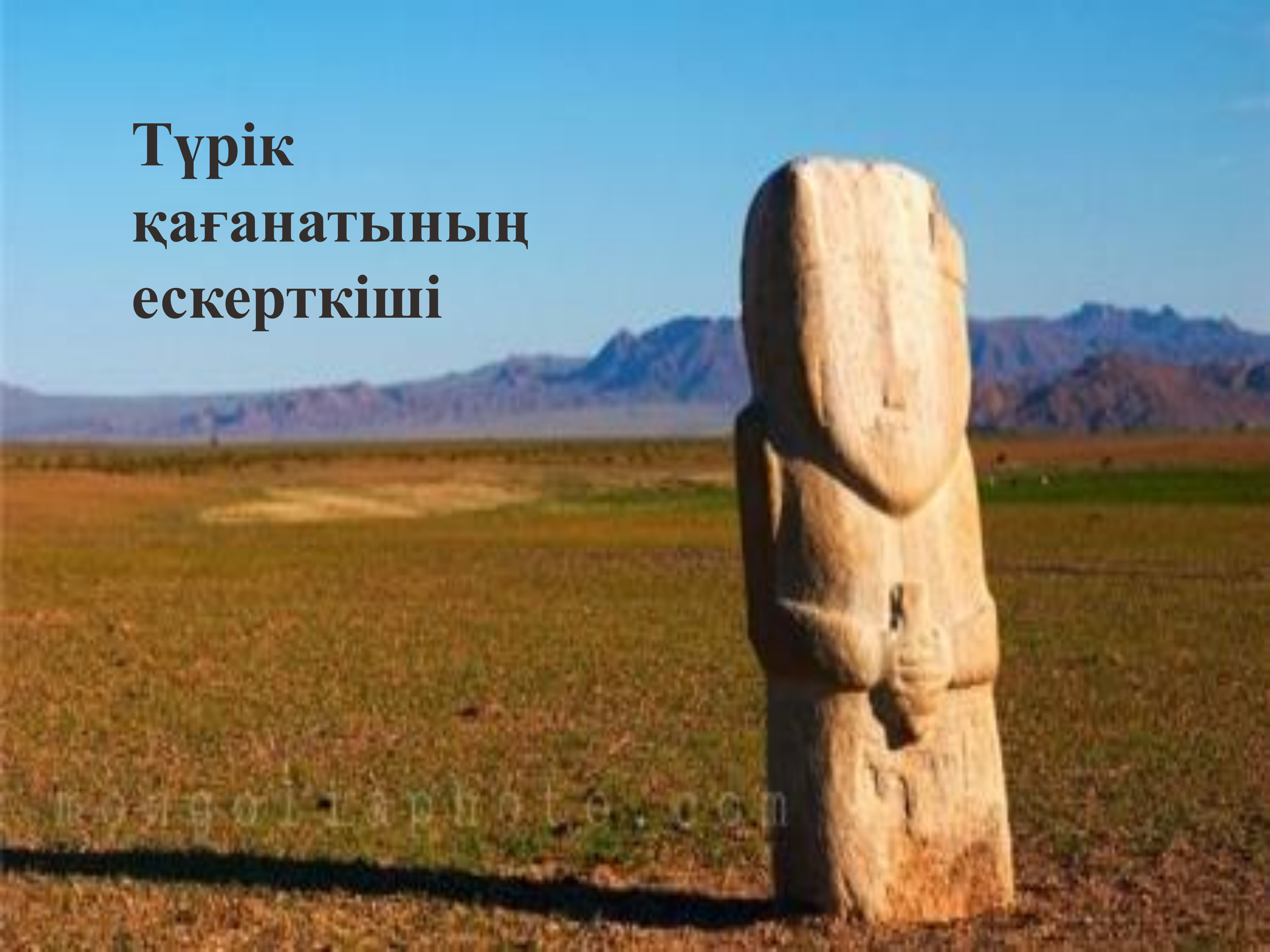

Түрік қағанатының әшекейлері

Золотой браслет из тюркских захоронений, выполненный в зверином стиле (Западный Алтай)

Золотая серьга из тюркского захоронения, VI в.

Шарап ішетін ыдыстары

Золотой кувшин для вина из захоронения знатного воина (Алтай)

Түрік Қағанатының ақшасы

Түрік Қағанатының әліппесі

Түрік сарбаздары

Хуннский легковооруженный воин
с луком на коне (II в. до н.э.)

Батыс түрік қағанаты (603-704)

Батыс қағанат орталығы Шу өзені бойындағы Суяб қаласы
Жазғы ордасы Жамбыл облысындағы Мыңбұлақ.
Алғашқы қағаны Тардуш—Шегу (610-618)—Тон (618-630)
630ж бастап билік үшін талас-тартыс басталды.
634 ж нушеби тайпасы қолдауымен Ешбар Елтеріс қаған билікті өз қолына алады. Құрамы он тайпа он-оқ-будун жүйесін құрды.
640 - 657 ж нушеби мен дулу тайпасы арасында соғыс қағандықты әлсіретеді. Мұны пайдаланған Қытай мемлекеті 659 ж Жетісуға басып кіреді.
Тек 704 ж Қаған Үшлік қытайлықтарды жеңеді..

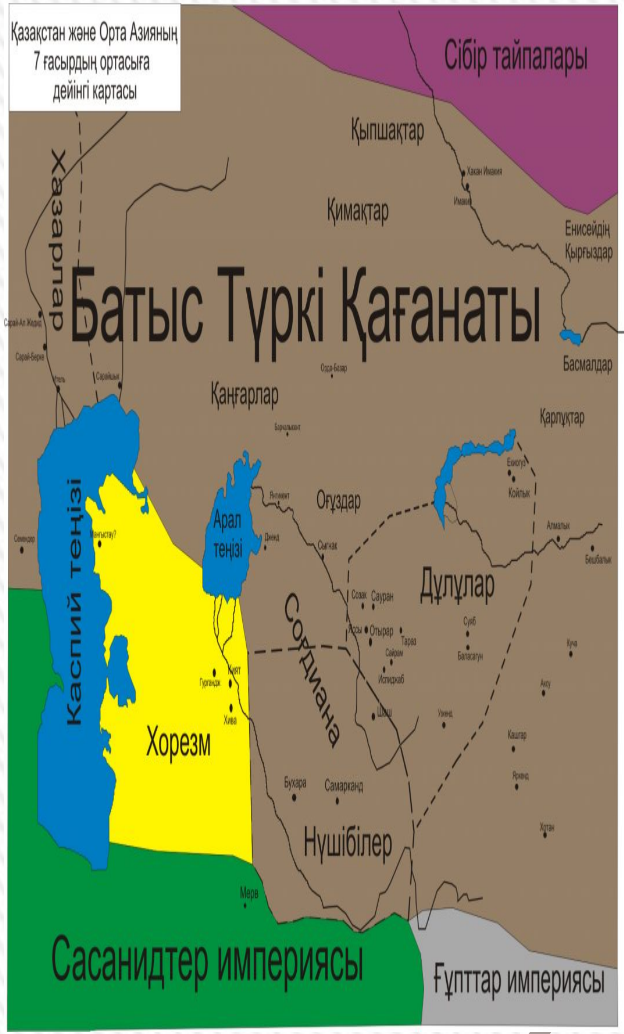

Шаруашылық-экономикалық жағдайы

Қоғамдық - экономикалық қатынастары

Шаруашылық-экономикалық жағынан алғанда, қағанат екі негіздің — мал шаруашылығын көшпелі әдіспен жүргізуге негізделген қоғамның және бұл кезде феодалдық қатынастар едәуір дамыған отырықшы-егіншілік қоғамның ұштасуы болды.

Қағанатта қоғамдық-экономикалық қатынастардың дамуы Еуразияның баска аудандарындағы осы сияқты үрдістерге байланысты жүріп, феодалдық қатынастардың орнығу арнасында жүргенімен, оның өз ерекшеліктері де болды.

Шығыс түрік қағанаты
(603 - 714)

- **Шығыс түрік қағанаты** - түркі қағанаты ыдырап, екіге бөлінуі нәтижесінде пайда болған ерте ортағасырлық түркілер мемлекеті.
- Түркі қағанатында саяси-әлеуметтік қайшылықтардың шиеленісуі, жеке бөліктерінде оқшаулану үрдісінің күшеюі,Шығыс және Батыс қағанаттарының құрылуына алып келді.
- Шығыс түркілері Қытаймен жүргізген қиян-кесті соғыстың нәтижесінде 682 жылы Монғолияда өз мемлекетін қалпына келтірді.
- Алғашқы қаған Елтеріс атанған Құтлық, одан кейінгі Қапаға Қағандардың тұсында қағанат қуатты мемлекетке айналды.
- Шығыс Түркі қағандығы (682-744)- Қазақстан, Орталық Азия, Шығыс Түркістан, Оңтүстік Сібір жерлерін алып жатты.
- Білге қаған мен Күлтегін мемлекетті одан әрі дәуірлетіп, Қытаймен тиімді шарттарға қол жеткізді. Даңқты қолбасшы Тоныкөк түркі халқының жауынгерлік даңқын асқақтатты.
- Білге қағаннан кейін 741 жылдан қағанат әлсіреп, ыдырай бастайды.

Күлтегін

Құтлық (Елтеріс) қағанның екінші ұлы, **Білге** қағанның туған інісі. Шешесі **Елбілге** қатұн. **Ашина текті**.
Күлтегін 7 жас кезінде әкесі Құтлық (680-692 жж. билік құрған) қайтыс болады. Қаған тағына оның інісі Қапаған (692-716 жж.) отырады.
Күлтегін мен Білге, Қапағанның інісі Бөгүні (716 ж.) тақтан тайдырып, қағандық билікті Білге қолына (716-734 ж.) алады.

Әкесінен жастай жетім қалып, ағасы Қапаған қағанның тәрбиесінде өскен . Күлтегін тым ерте есейіп, қабырғасы қатып, бұғанасы бекімей жатып, жау жарағын асынып, түрік еліне тұс тұстан төнген басқыншы жауға қарсы үлкендер қатарында тұрып, ерлікпен күреседі.